

Turan Kərimli
ADU

İNGİLİS ŞAİRİ MƏTYU ARNOLDUN BƏDİİ YARADICILIĞINA ƏBÜLQASİM FİRDOVSİNİN TƏSİRİ

Açar sözlər: Mətyu Arnold, Əbülqasim Firdovsi, "Rüstəm və Söhrab", Şərq poeziyası, klassik ədəbiyyat

Ключевые слова: Мэтью Арнольд, Абулькасим Фирдоуси, «Рустам и Сухраб», Восточное поэзия, классическая литература

Key words: Matthew Arnold, Abulqasim Firdausi, "Rustum and Sohrab", Oriental poetry, classical literature

İngilis şairi və tənqidçisi Mətyu Arnold (1822-1888) XIX əsrdə Böyük Britaniya kraliçası Viktoriyanın hakimiyyəti dövrünün ən nüfuzlu ədəbi tənqidçilərindən və esseistlərindən biri olmuşdur. O, bu gün də çoxşaxəli yaradıcılığı ilə dünya oxucularının unudulmaz sənət adamı kimi xatırlanır. Onun ədəbi mirası, şeirləri və tənqidi əsərləri müəllifinə böyük şöhrət və uğur gətirmişdir. İndi o, alim və ədəbi tənqidçi kimi ingilis ədəbiyyatında ədəbi tənqidin əsasını qoymuş nüfuzlu söz adamları sırasındadır. Mübaliğəsiz demək olar ki, Mətyu Arnoldun ingilis ədəbiyyatına verdiyi töhfələr onun sənətdə mütəfəkkir sırasında dayandığını söyləməyə zəmin yaradır. Şair ömrünün iyirmi ilini bədii yaradıcılığa həsr etmiş, istər mədəni, sosial, istərsə də din və təhsil məsələlərinə xüsusi yer ayırmışdır. Uzun illər məktəbdə müfəttiş vəzifəsində çalışmış və Oksford Universitetinin poeziya kafedrasının professoru olmuş Mətyu Arnoldu təhsillə qırılmaz bağlar birləşdirirdi. Ədib məktublarının birində qeyd edirdi: "Təhsildə ən böyük arzum öyrədən və oxunan hərtərəfli yaxşı kitablar əldə etməkdir. İyirmi yaşında düşünürdüm ki, bütün əldə etdiklərim və yazdıqlarım birbaşa gənclərin təhsilinə yönələcək və dərslik kimi öyrəniləcəkdir. Əgər gənclər istəsələr özləri üçün bunu əlavə olaraq oxuya bilərlər [8]. Altmış yaşında yenidən eyni mövzuya toxunan Mətyu Arnold yazırdı: "Oxumağın əhəmiyyəti sadəcə vaxt keçirtmək deyil, savadlı insanların yaşadığı yaxşı cəmiyyətlərdə məni daha yaxşı yazmağa təhrik edən yazılarım qəbul ediləcək, savadsız insanlar isə yazdıqlarıma etinasız və laqeyd yanaşacaqlar. Əgər səksən yaşına çata bilsəm, çox güman ki, İngiltərədə qəzet və elmi nəşlərdən başqa heç bir şey oxumayan yeganə insan mən olacağam" [8].

Onu da qeyd edək ki, bir sıra sənət adamlarının əsərlərində çox da qənaətbəxş olmayan elementlərin mövcudluğunu görən Mətyu Arnold alim-tənqidçi mövqeyindən çıxış edərək ingilis ədəbiyyatının zənginləşməsinə saysız- hesabsız əsərlər bəxş etmişdir. O, Qərb ədəbi tənqidçisi kimi qədim yunan ədəbiyyatına, Homer, Sofokl kimi qədim yunan şair və filosoflarının, dramaturqlarının əsərlərinə müraciət etməklə yanaşı Şərq mədəniyyəti və ədəbiyyatına da istinadlar etmiş, əsərlər yazmışdır.

Mətyu Arnold 1853-cü ildə Şərq poeziyasına müraciət edərək Əbülqasim Firdovsinin "Şahnamə" epopeyasının "Söhrab və Rüstəm" dastanı əsasında poe-

masını yazmışdır. "Söhrab və Rüstəm" onun yaradıcılığında ən həcmli və ən iddialı işdir. Məlumat üçün qeyd edək ki, klassik Şərq ədəbiyyatının ölməz şairi Əbülqasim Firdovsi (934-1024) bəşər mədəniyyətinin tarixində silinməz izlər buraxmış dahi sənətkardır. Əsrlər keçməsinə baxmayaraq hələ də o, dünya ədəbiyyatının şah əsərləri sırasında fəxri yer tutan "Şahnamə" nin müəllifi kimi ehtiramla yad edilir.

Əbülqasim Firdovsi 90 illik ömrünün təxminən 35 ilini Şərq intibahının incisi hesab edilən "Şahnamə"ni yazmağa sərf etmişdir. Bu da bir həqiqətdir ki, Firdovsiyə qədər bir neçə dəfə müxtəlif şairlər tərəfindən fars dilində "Şahnamə" yazmağa cəhd edilmiş, lakin bu adda əsərin heç biri tamamlanmamışdır. Firdovsi "Şahnamə"sində X əsr Samani şairlərindən olan Dəqiqinin adını çəkmişdir. Dəqiqi "Şahnamə"ni yazmağa başlamış, lakin gənc ikən öz qulu tərəfindən qətlə yetirilmiş və məqsədinə nail ola bilməmişdir.

"Şahnamə" təxminən altmış min beyt və "Mifoloji, Qəhrəmanlıq, Tarixi" [4, s.260] olmaqla üç hissədən ibarətdir. Asiya qitəsində baş vermiş tarixi hadisələrin bədii təsviri və ibtidai insanların ilk təşəkkülündən VII əsrə qədər olan dövrü əhatə edən dolğun tarixi-fəlsəfi epopeya hesab edilir. Pəhləvi dilində yazılmış "Xvataynamak" "Şahnamə" epopeyasının ilk sələfi kimi qeyd edilir. Əfsanəyə görə ərəb qoşunları İrənin paytaxtı İstəxri (bəzi məlumatlarda Mədaini) işğal edərək qeyd olunan əsər onların əlinə keçmiş, ərəb dilinə tərcümə edilərək xəlifə Ömərə təqdim edilmişdir. Lakin "Xvataynamak"ın məzmunu ilə tanış olan xəlifə Ömər əsərin atəşpərəstliyi tərənnüm edən əsər olduğunu və İrən hökmdarlarının vəsf edən kitab olduğunu görüb rədd etmişdir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi XIX əsrin 50-ci illərində Mətyu Arnold "Şahnaməyə" istinad edərək Firdovsinin həyatı və onun şah əsəri – "Şahnamə"ni diqqətlə öyrənmiş, bu əsərə alim, şair gözü ilə baxmışdır. Azərbaycanlı şərqşünas alim və mütərcim Mübariz Əlizadə "Şahnamə"ni Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir. O, Firdovsi haqqında yazırdı "Mən ilə yaxındır ki, "Şahnamə" dünyaya səs salmış, bədii söz, hikmət və gözəllik aşiqələrini öz pərəstişkarlarına çevirmiş, sevilə-sevilə oxunmuş, bir çox ölməz sənətkarların istifadə mənbəyi olmuş, kimi onu təqlid etmiş, kimi ona nəzirə yazmış. Kimi onun qəhrəmanları, kimi onun müəllifi haqqında dastanlar yaratmış, kimi isə onun şərhli və tədqiqini özü üçün şərəf hesab etmişdir" [2, s.3].

Firdovsi "Şahnamə"sinin nəşrinə yazdığı iqtibasdan əvvəl Mətyu Arnoldun aşağıdakı nəşrlərlə tanış olduğu qeyd edilir. "Şahnamə"nin dörd cildəndən ibarət ilk elmi nəşri 1829-cu ildə Hindistanın Kəlkut şəhərində ingilis alimi və şərqşünası Turner Makan (Turner Macan 1792-1836) tərəfindən on yeddi əlyazma ilə birlikdə nəşr olunmuşdur [5, s.995-996]. Turner Makanın ən böyük xidməti onları bir neçə interpolyasiyalara bölməsidir. Fransız alimi və şərqşünası Julyus Von Mol (Julius Von Mohl) isə "Şahnamə"ni nəşr etdirərkən otuz əlyazmadan istidadə etmişdir. Onlara yeni interpolyasiya verilmiş, lakin nəşir onun sələfi Turner Makan kimi klassik filologiyanın nailiyyətlərindən belə istifadə etməmişdir. Fransada J.V.Molun tərcüməsi qeyri dəqiq və yanlış hesab edilmişdir. J.V.Molun mətni alman şairi və tənqidçisi Fridrix Rükert (Friedrich Rückert) tərəfindən tənqid edilmişdi. Alman alimi İohan Avqust Vullers (Johan August Vullers) Kəlkut və fran-

sız nəşrləri əsasında F. Rükətin tənqidini əsas tutaraq yeni nəşrlərə başlamışdır. İ.A.Vüllers sadəcə iki cildən ibarət "Şahnaməni" nəşr etdirmiş, üçüncü cildi isə onun tələbəsi S.Landauer tərəfindən çap etdirilmiş, lakin bu mətnlərdə də tarixi faktlardan istifadə olunmamışdır. Əlbəttə dünyanın müxtəlif ölkələrində "Şahnamə"nin tərcüməsi və tədqiqi ilə bağlı görülmüş işlərin siyahısını uzatmaq da olar, bununla kifayətlənmək də olar. Bütün sadalanan faktlar bir daha onu təsdiq edir ki, "Şahnamə" dünya mədəniyyətinin qiymətli əsərlərindən biridir. Bu böyük sənət abidəsi həm Qərb, həm də Şərq tədqiqatçıları tərəfindən araşdırılaraq yüksək qiymətləndirilmişdir.

1910-cu ildə İngiltərədə "Təhsil Jurnalı"nın ("Journal of Education") mart sayında Mətyu Arnoldun "Söhrab və Rüstəm" ("Sohrab and Rostum") poeması barəsində oxuyuruq: "Söhrab və Rüstəm" hekayə janrında yazılmış təxminən səkkiz yüz misradan ibarət ingilis yamb (iambic) üslubuna uyğun gələn poemadır. Homerin nəğmələrinin üslub və əhval ruhiyyəsini xatırlatsa da, "İliada"nın ("İliad") mövzusuna daha yaxındır. "Söhrab və Rüstəm" də "İliada"da olduğu kimi döyüş səhnələri, yaxşı silahlanmış bir-birinə qarşı vuruşan qəhrəmanlar əks olunur [7]. Hətta Mətyu Arnoldun "Söhrab və Rüstəm" əsərində Söhrabın ölüm səhnəsi belə yunan əfsanəvi qəhrəmanı Axilles və Troya şahzadəsi Hektorun görüşünü xatırladır. Tez-tez metafora izlənilir və metafora Homerin dilini xatırladır. İnsanlar arasında müqayisə aparılması, qəhrəmanlara sevgi, rəğbət, döyüş ruhu, qəhrəmanların həyatda iken hörmət və izzət görməsi, ölümündən sonra da adının yaşadılması və s. kimi xüsusiyyətlər onunla xarakterizə olunur ki, əsərin cazibədarlığı və əhəmiyyəti bütün dövrlər üçün səciyyəvidir. Əsər cilalanmış, klassik modelin xüsusiyyətlərini özündə ehtiva edən, sanki "İliada" nəğmələrini xatırladan sənət abidəsi zirvəsində dayanmışdır. Gənc şahzadə Söhrab, onun varlığından xəbərsiz olan qəhrəman Rüstəmin oğludur. Söhrab heç vaxt atasını görməmişdi, lakin onun kim olduğunu bilirdi. Doğulduğu zaman qız övladının dünyaya gəldiyini elan edən ananı gələcəkdə Rüstəmin oğlunu ondan ayırması və öz himayəsi altına alması qorxudurdu. Söhrab gələcəkdə atasının qürur duya biləcəyi şərəf və ləyaqəti ön planda olan döyüşçü əhval-ruhiyyəsində böyüdülmüş cəngavər idi. Şeirdə Turan və İran ordularının döyüş ərəfəsində üz-üzə gəlməsi, Söhrabın səbirsizliklə atasını tapması, atasını tapdıqdan sonra onu izzət tacına əlavə etmək istəyi, daha sonra ata ilə oğulun görüşü və döyüş əsnasında atanın oğlunu yaralaması və bunun da ölümle nəticələnməsi, atanın dərin kədəri Mətyu Arnold tərəfindən böyük ustalıqla verilmişdir. Poemadan bir parçaya diqqət yetirək:

And, with a fearless mien, Sohrab replied: –
 "Unknown thou art; yet thy fierce vaunt is vain.
 Thou dost not slay me, proud and boastful man!
 No! Rostum slays me, and this filial heart.
 For were I match'd with ten such men as thee,
 And I were that which till to-day I was,
 They should be lying here, I standing there.
 But that beloved name unnerved my arm –

That name, and something, I confess, in thee,
 Which troubles all my heart, and made my shield
 Fall; and thy spear transfix'd an unarm'd foe.
 And now thou boastest, and insult'st my fate.
 But hear thou this, fierce man, tremble to hear:
 The mighty Rostum shall avenge my death!
 My father, whom I seek through all the world,
 He shall avenge my death, and punish thee!" [6, s.71].

Onu da, qeyd edək ki, Mətyu Arnold "Söhrab və Rüstəm" poemasında Söhrab surətini daha üstün tutur və onu Əbülqasim Firdovsinin "Şahnamə" epopeyasında yazılandan daha nəcib və duyğusal şəxs kimi təqdim edir. Onun poemasında Söhrab öz atası tərəfindən yaralanmasına baxmayaraq onu günahlandırmır, əksinə ona təsəlli verərək bunun taleyin işi olduğunu söyləyir. Lakin Mətyu Arnoldun fərqli olaraq Əbülqasim Firdovsi Rüstəm obrazını "Şahnamə"dəki bütün qəhrəmanlarından üstün tutmuş, Rüstəmi ən güclü, şahların taleyinin qoruyucusu kimi dəyərləndirmişdir. Firdovsi Rüstəmi ölkənin şahların dayağı hesab etmişdir. Onun igidliyi, şücaəti, döyüşkənliyi, qeyri-adi bacarığı, qəhrəmanlığı qarşısında düşmənləri belə baş əyir. Əsər boyu Rüstəm məğlubedilməz qəhrəman kimi oxuculara təqdim edilir, lakin əsərin sonunda Rüstəm artıq məğlubedilməz qəhrəman kim deyil, taleyinin oyununa məğlub olmuş, öz övladını yaralayan, bədbəxt və çarəsiz ata kimi təsvir edilir. "Şahnamə" də yer alan "Rüstəm və Söhrab" dastanından bir parçaya diqqət yetirək:

Bu qanı yerdə qoymaz atam,
 Alar səndən o, qanlı bir intiqam!
 Eşitdikdə Söhrabdan bu sözü dəm
 Rüstəmin lap qaraldı gözü.
 Yıxıldı yerə, getdi huşu haman,
 Yumuldu gözü, dondu qəlbində qan.
 Ayıldıqda təkrar etdi fəğan,
 Eşitdi onun naləsin asiman.
 Döyərdi yerə durmadan başını,
 Edib sel kimi carı göz yaşını.
 Əliylə edib sinəsin çak-çak,
 Sovurdu başa min nədəmətlə xak.
 Dedi sonra: "ey bəxti dönmüş cavan!
 Atandan nədir səndə, göstər, nişan?
 Ki, Rüstəm mənəm, batsın adım mənəm!
 Olunsun da lənətlə yadım mənəm!
 Mənim də əcəl qoy düşə payıma,
 Atam Zal otursun mənim vayıma!" [3, s.159-160].

Mətyu Arnold "sülh və sabitliyi həyatın təbii mənzərəsi kimi qiymətləndirirdi [9] həmçinin, Əbülqasim Firdovsi də "xalqlar üçün ən qiymətli nemət sülh və əmin

amanlıq" olduğunu yazırdı [1, s.14]. Müxtəlif dövrlərdə və məkanlarda yazıb yaratmaqlarından asılı olmayaraq hər iki sənətkar "müharibələrin bəşəriyyətin bəlası" fikrini əsas tutaraq məsələyə eyni prizmadan yanaşmışlar. Firdovsi süll və sabitliyi insanların əlindən alıb gözünü qan örtmüş hökmdarları və onların törətdiyi müharibələri bütün əsər boyu lənətləyir və müharibələrin ağır nəticələrini ifşa edir.

Firdovsinin "Şahnamə"si həm Şərq, həm də Qərb ölkələrində geniş şöhrətmiş, sevilmiş və şairin yaradıcılığından bəhrələnən misilsiz əsərlər yazıb yaratmışlar. Dahi Azərbaycan dramaturqu Hüseyn Cavid (1882-1941) Əbülqasım Firdovsinin 1000 illik yubileyi münasibəti ilə 1933-cü ildə "Siyavuş və Sūdabə" dastanının motivləri əsasında "Siyavuş" faciəsini qələmə alaraq sağlığında onu səhnələşdirmişdir. Hüseyn Cavidlə yanaşı dahi Azərbaycan bəstəkarı Üzeyir Hacıbəyovun "Söhrab və Rüstəm" dastanı diqqətindən yayınmamış, beş pərdəli opera yaratmış və o, inqilabdan öncə Azərbaycan səhnəsində nümayiş etdirilmişdir.

Əbülqasım Firdovsinin X əsrdə qələmə aldığı "Şahnamə" epopeyası böyük ədəbi mahiyyət kəsb etməklə yanaşı, eyni zamanda mənəvi dəyərləri də özündə birləşdirən böyük bədii sənət abidəsidir. Tarixin qaranlıq səhifələrinə işıq tutan, bəşər övladının müharibə və tale kitabına tarixlə poetik sözün cilasını yaradan bu əsər ümumdünya ədəbiyyatında özünəməxsus yer tutan şah əsər kimi hələ zaman-zaman dünya oxucusunun sevilən kitablarından biri kimi oxunacaqdır.

Yuxarıda qeyd olunan mühakimə, təhlil və şərhlər Əbülqasım Firdovsinin "Şahnamə"sinin İngilis şairi Mətyu Arnoldun yaradıcılığına, ələlxüsus onun məşhur "Söhrab və Rüstəm" poemasının yazılmasına müstəsna təsiri olduğu haqqında müəyyən təsəvvür yaradır. Fikrimizcə, bu, hər şeydən əvvəl, Qərb, o cümlədən ingilis ədəbiyyatında Şərqin zəngin söz yaradıcılığına, mənəvi sərvətinə hədsiz marağın təzahürüdür. Beləliklə, Qərb-Şərq qarşılıqlı ədəbi əlaqələri müstəvisində Mətyu Arnoldun "Söhrab və Rüstəm" poemasının ədəbi-elmi araşdırılmasının özü belə qarşılıqlı mənəvi körpünün möhkəmləndirilməsinə xidmət kimi qəbul edilə bilər.

Ədəbiyyat

1. Azəroğlu B., Sultanov M., Sarovlu A. "Firdovsi". Bakı: Öndər nəşriyyatı, 2004.
2. Firdovsi Əbülqasım. Şahnamə. Tərcümə edən: Mübariz Əlizadə. Bakı Yazıçı, 1987.
3. Firdovsi "Rüstəm və Söhrab". Bakı: Uşaq və Gənclər Nəşriyyatı, 1959, 200 səh.
4. История Всемирной Литературы. Москва: Издательство «Наука» II том, 1984, 815 стр.
5. Энциклопедии словари, справочники. Москва: Издательство «Советская энциклопедия» 1972, 967 стр.
6. Bryson J. Matthew Arnold Poetry and Prose. Cambridge Massachusetts: Harvard University Press 1967, 401p.
7. Foster S.Ch. Matthew Arnold. Pub: John Hopkins University Press / (April,1899) <https://www.jstor.org/stable/pdf/27528041.pdf?refreqid=search%3A812256621e30785f0035191311438184>
8. Giles E. "Sohrab and Rustum" by Matthew Arnold. College English "The Journal of Education". Pub: Trustees of Boston University, (march 24,1910) <https://www.jstor.org/stable/pdf/42813106.pdf?refreqid=search%3A8bb2a86c8817220c26b73ce5278fd0548>

9. Stanley T.W. Some Aspects of Matthew Arnold's poetry. Pub: The Hopkins University, 1921 <https://www.jstor.org/stable/pdf/27533446.pdf?refreqid=search%3A94a066d7a41c73b330b92d16fffd6804>

Summary

The influence of Abulqasim Firdausi on the literary creativity of English poet Matthew Arnold

A poet and critic, Matthew Arnold, who played an important role in the enrichment of English literature, addressed the Oriental culture and literature and translated the poem "Rustum and Sohrab". Matthew Arnold appealed to the Classical Oriental Literature's immortal poet Abulqasim Firdausi "Shahname" and translated "Rustum and Sohrab". Matthew Arnold wrote the poem "Sohrab and Rustum" and created a literary bridge between East and West.

Резюме

Влияние Абулькасима Фирдоуси на творчество английского поэта Мэтью Арнольда

Поэт и критик, Мэтью Арнольд, сыгравший важную роль в обогащении английской литературы, обратился к восточной культуре и литературе и перевел стихотворение «Рустам и Сохраб». Мэтью Арнольд обратился к бессмертному поэту классической восточной литературы Абулкасиму Фирдоуси «Шахнаме» и перевел «Рустам и Сохраб». Мэтью Арнольд написал поэму «Сохраб и Рустам» и создал литературный мост между Востоком и Западом.